

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֶמְדָּת יָמִימ׳ם HEMDAT YAMIM

ואתחנן תשע"ד פרשת שבוע

ואתחנן – נחמו

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

בתחילת פרשתנו משה רבנו מתחנן לקב"ה, שיתיר לו להיכנס לארץ המובטחת. עם ישראל זכה בדורות האחרונים למה שמשה רבנו לא זכה - קיבוץ בניה לתוכה ובניינה של הארץ מכל הבחינות - דבר שלא קרה מאז ימי חורבן שומרון לפני כ-2700 שנים. (כל הלומד את דברי הנביאים של אותה תקופה, רואה בבירור שהמצב הרוחני בדורנו טוב יותר לאין שיעור, מהמצב ברב רובה של התקופה בממלכת ישראל ובממלכת יהודה, וזאת מבלי לדווח על המצב בירושלים בימי הבית השני ובעיקר ערב חורבנו). השבועות האחרונים היו עצובים, הן בגלל הלוח העברי ומועדיו (כן, גם תשעה באב נקרא מועד והמקור לכך הוא מצמרר) והן בגלל חטיפת הנערים ורציחתם (גם החטיפה והרצח של הנער הערבי, שאומנם נעשה על ידי בודדים מוקעים, הוסיף לעצב). נוסף על כך את האבל על נפילתם בקרב של גיבורי ישראל הנפלאים. אין לשער את אבלם של בני משפחותיהם וסבלם של תושבי הארץ, בעיקר המוגבלים והנכים, שאפילו לרוץ למרחב המוגן לא יכלו ובמיוחד סבלם של תושבי הדרום שחייהם הפכו לסיט בגלל חבורת מרצחים, שגם הכינוי שפלים הוא מתמאה עבורם. מצב זה חייב להדיר שינה מעינינו. לכאורה, תפילת נחם, שאמרנו בתפילת המנחה של תשעה באב, הייתה רלוונטית ועכשווית. עיון מעמיק במאורעות ובתפילה מביא למסקנה אחרת. נצטט חלק מתפילת נחם וננסה לשאול את עצמנו, אכן? (לתפילה זו שמקורה בתלמוד הירושלמי כמה וכמה נוסחים. הנוסח כאן הוא נוסח אשכנז וספרד)

"נחם ה' אלהינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים, ואת העיר האבלה והחרבה והבוזיה והשוממה. האבלה מבלי בניה, והחריבה ממעונותיה, והבוזיה מכבודה, והשוממה מאין יושב. והיא יושבת וראשה חפוי כאישה עקרה שלא ילדה. ויבלעה ליגינות, ויירשוה עובדי זרים (נוסח אחר: עובדי פסילים), ויטילו את עמך ישראל לחרב, ויהרגו בזדון חסידי עליון. על כן ציון פְּמַר תבכה וירושלים תתן קולה. לבי לבי על חלליהם, מעי מעי על חלליהם, כי אתה ד' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה. כאמור: ואני אהיה לה נאם ד' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה. ברוך אתה ד', מנחם ציון ובונה ירושלים".

האם יש משפט אחד (מלבד הפתיחה והסיום) שהוא נכון בימנו אלה?
ירושלים איננה כאישה עקרה שראשה חפוי ובניו של הקב"ה אינם נטבחים בפוגרומים. ירושלים בנויה לתפארה (כמובן שיש עוד מה לבנות) ובחורי ישראל נהרגו כשנלחמו את מלחמות ד' בגיבורים.
מי שאומר נוסח זה, מסתכן באמירת אי אמת ובכישלון בתחום הכרת הטוב, שהוא מידה יסודית בעבודת ד'.
גבורתם של הלוחמים, העמידה בגבורה של תושבי העורף הקרוב והרחוק והאחדות הנפלאה היא ההפך הגמור מהמצב הנורא, הבא לידי ביטוי בתפילה חשובה זו.
הרב הראשי לישראל, הרה"ג שלמה גורן זצ"ל, הציע נוסח חדש אבל חסרונו העיקרי הוא בהתעלמות ממצבו של הר הבית וחורבן המקדש, תחום שבו עדיין רבה מאוד הדרך.
לכן, אציע בענווה לפני גדולי ישראל מכל החוגים, להתאסף יחד עם הרבנים הראשיים ולעשות "תיקון גדול".
לחזק את ההודאה לקב"ה על כל הטוב שגמל עמנו ועל הניסים והנפלאות המתחדשים בכל יום וגם להציע נוסח חדש, שכולל בתוכו את הצער על חורבן המקדש והמצב בהר הבית ומביא בחשבון את מצבה החדש של ירושלים בעיקר ב-47 השנים האחרונות.

יהי רצון שבזכות האחדות, נתקן את הקלקול של שנאת חינום
ובזכות הגברת לימוד התורה, נתקן את שאר החטאים
ונזכה שינוחם כל עם ישראל מן השמים בבניינם השלם של ציון, ירושלים ומקום מקדשנו.

לע"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג ז"ל	לע"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל	לע"נ מרת סוזי (שרה) ונגרובסקי ע"ה נלבי"ע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל נלבי"ע כ"א באדר א' תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלבי"ע ט' בכסלו תשס"ט
---	---	--	---	--

לע"נ מר שמואל שמש ז"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה', נלבי"ע י"ח בסיוון תשע"ד

ERETZ HEMDAH
2 Brurya St. P.O.B 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה ע"ר
רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

web-site: www.eretzhemdah.org

www.veshiva.org.il ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

חמדת הדף היומי

האם העולה לתורה מברך כשהספר פתוח או סגור?

הרב עקיבא כהנא

הגמרא (מגילה לב ע"א) מביאה ברייתא בה נחלקו התנאים איך ינהג האדם שעולה לתורה, האם יסגור את הספר לפני הברכה או לא. ונפסק בגמרא שהלכה כר' יהודה שאין צריך לסגור את הספר בשעת הברכה.

תוספות (ד"ה גוללו) כותבים שלכתחילה יש לסגור את הספר בשעת הברכה "כדי שלא יאמרו ההמון שהברכות כתובות בו" אבל בדיעבד זה בסדר כי "לא שכיחי עמי הארץ כל כך עתה". **המהרש"א מתקשה בדברי התוס'** שהרי ההלכה נפסקה שאין צריך לסגור את הספר בזמן הברכה, ואם כן מדוע כתבו שלכתחילה צריך? **הט"ז (קלט, ד) מבאר** שגם לדעת ר' יהודה שמונת לברך כשהספר פתוח, זה היה רק בזמנו שהיו תלמידי חכמים, אבל אם יש חשש שיטעו שהברכות כתובות בספר אז גם לדעתו צריך לסגור את הספר, ולכן הבין התוספות שבזמננו יכולים לטעות, ולכן לכתחילה יש לברך כשהספר סגור.

ה'כלבו' (סימן כ) מביא שיש אומרים שצריך לשוב את פניו לצד אחר, מחשש שיאמרו שהברכות כתובות בספר תורה. **וכן פסק רמ"א (אורח חיים קלט סעיף ד).** **ונראה** שהבינו שגם לדעת ר' יהודה יש חשש שאנשים יחשבו שהברכות כתובות בספר התורה, ולכן צריך להזיז את הפנים לצד אחר. **הט"ז (סק"ד) מקשה על כלבו ורמ"א** שאם הם סוברים שלכתחילה יש לפסוק כר' מאיר, כדברי תוספות, אם כן קשה מדוע לא נתנו את הפתרון של ר' מאיר, לסגור את הספר? ואם הפתרון שלהם נכון, מדוע ר' מאיר לא הציע אותו? **לכן הוא אומר** שאין לנהוג כן. **ויותר מזה** אסור לעשות כן כי נראה שהוא מברך על משהו אחר ולא על התורה. **הב"ח כתב (ג) שאולי** הם הסתפקו אם הלכה כר' יהודה או כר' מאיר, והציע זאת כהצעת פשרה, שמצד אחד הספר יהיה פתוח, ומצד שני לא יסתכל בו. **ומכל מקום** אומר שאין צורך לשוב פניו וכפסק הט"ז. **אמנם ערוך השולחן (סעיף יג) כותב** שאין זו קושיה כי יתכן שאין זה היכר מספיק לדעת ר' מאיר, ואילו לר' יהודה צריך היכר קטן שהברכות לא כתובות בתורה, אמנם מספיק כל היכר, ולא דווקא לשוב את פניו.

אמנם הגר"א מבאר (ד"ה ובשעה) שר' יהודה גם הוא חושש שיאמרו שהברכות כתובות בתורה, אלא שהוא לא מצריך לסגור את הספר משום טירחא דציבורא. **ולכן** כשהוא מסובב את פניו, פתרנו את שתי הבעיות, כי אין טירחא דציבורא, ומצד שני אין חשש שיאמרו שהוא קורא מהתורה.

ערוך השולחן (קלט, יב) לעומת זאת כותב שיתכן שר' יהודה חולק חזיתית על ר' מאיר, וסובר שאין לסגור את ספר התורה בשעת הברכה, כי כיון שצריך לקרוא בו אין זה מתאים שהוא יהיה סגור באותו זמן.

סיכום: הגמרא פוסקת הלכה כר' יהודה שהעולה לתורה משאיר את הספר פתוח בזמן הברכה. למרות זאת יש הפוסקים שאין להסתכל על הספר בזמן הברכה, או כי לכתחילה יש לנהוג כשיטת ר' מאיר, או כי גם לר' יהודה צריך להביט למקום אחר בזמן הברכה. ויש מהפוסקים שכתבו שצריך להשאיר את הספר פתוח ואף לא להסתכל למקום אחר.

לע"נ הנערים **יעקב נפתלי פרנקל, גיל-עד מיכאל שאער ואייל יפרח**
וכל הנופלים **במערכה על הגנת המולדת הי"ד**

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ז)

New York, USA

ניו יורק, ארה"ב

סיוון תשס"ט

שכירת רשות מתובע כללי לצורך עירובי חצרות

שאלה

ממי אפשר לשכור רשות, לצורך עירובי חצרות בעיר שגרים בה יהודים וגויים, וראש העיר אינו מעוניין לשתף פעולה? האם ניתן לשכור את הרשות מהתובע הכללי של המדינה? האם ניתן לעשות זאת באמצעות מפקד צבא מקומי?

תשובה

- א. חז"ל קבעו שעירובי חצרות אינם מועילים כאשר ישנו דייר גוי. עם זאת, אפשרו חכמים את העירוב על-ידי כך שישכור מהגוי את רשותו. פתרון זה קשה לביצוע שכן הגוי לא בנקל ישכיר את רשותו. טעם תקנה זו הוא כדי לעודד יהודים שלא לדור עם גויים (עירובין סב,א). אמנם מצינו קולות רבות בדיני השכירות: ניתן לשכור בפחות משהו פרוטה, ניתן לשכור אף בשבת למרות שמקח וממכר אסורים בשבת, ניתן לשכור מבני ביתו של הגוי נגד רצונו ועוד (הכל כמבואר בשו"ע או"ח סימן שפב). מסכם בעל "ערוך השולחן" (שפב, יג): "ואין זה אלא כמבקש רשיון להתיר להם הטלטול דחכמים הקלו הרבה בענין עצם השכירות ולא רצו להחמיר בזה".
- ב. ממי ניתן לשכור רשות?:
1. מפורש בגמרא, וכן נפסק להלכה, שגוי שהשכיר ביתו לגוי אחר, ניתן לשכור רשות גם מהמשכיר, אם למשכיר יש 'תפיסת ידי' בבית שהשכיר¹. אם המשכיר יכול להניח את כליו בבית שהשכיר בעל כרחו של השוכר, נחשב הדבר ל'תפיסת ידי' של המשכיר, ואפשר לשכור רשות ממנו². ניתן לשכור ממי שיש לו 'תפיסת ידי' בבית, אף אם הוא אינו הבעלים של הבית³.
 2. על פי העקרונות של שכירת רשות בעירוב חצרות, הביאו השו"ע והרמ"א⁴ שלש אפשרויות לשכירת רשות, בעיר שדרים בה יהודים וגויים. אפשרות אחת היא, לשכור רשות מהמלך או שר העיר, כאשר יש להם סמכות להניח כלים בבית התושבים על כרחם. אפשרות שנייה היא, לשכור רשות מהמונים שמינה השלטון, ויש להם סמכות פעולה בבתי התושבים⁵. אפשרות שלישית היא, כאשר לשלטון אין סמכות בבתי התושבים, אבל יש לו סמכות ברחובות העיר, והשלטון יכול למנוע מעבר תושבים שם, ניתן לשכור ממנו את רשות הרחובות. אכן, שכירות זו תועיל רק לטלטול ברחוב עצמו או מבתים פרטיים של יהודים לרחוב. השכירות לא תועיל לבתים משותפים שגרים שם יהודים וגויים כאחד. במקרה שכזה, יהיה צורך למצוא פתרון לכל מקום מגורים בפני עצמו.
 3. בימינו, לשלטון יש סמכות שימוש בבתי בני העיר, והיא מתבטאת בשני אופנים. סמכות השלטון להפקיע קרקעות⁶, וסמכות השלטון לבצע פעולות שיטור ואכיפה⁷. על כן, ניתן לשכור רשות מבעלי הסמכות בנושאים אלו. במקומות בהם השלטון הוא פדרלי, כמו בארצות הברית, ניתן לשכור רשות אף מהמושל המקומי⁸.
 4. המנהג כיום לשכור רשות מראש העיר, שהוא ראש השלטון המקומי או ממפקד המשטרה. אכן, כאמור בסעיף ב, ניתן גם לשכור רשות, מפקיד בעירייה, שיש לו סמכויות הפקעה, וכן ניתן לשכור רשות מכל שוטר שיש לו סמכות פעולה בבתי פרטיים⁹.
 - ה. בשעת הדחק, אם לשוטר יהודי שומר שבת יש 'סמכות פעולה' זו, והוא גר באחד הבתים המשתתפים בעירוב, ניתן להסתפק בכך שהוא שותף לעירוב ואין צריך לשכור מקום¹⁰.
 - ו. אם הפתרונות בסעיפים הקודמים לא אפשריים, ובשעת הדחק גדולה, ניתן להקל לשכור רשות מכל מי שמקבל משכורת מהממשלה או מהעירייה¹¹.
 - ז. ככלל, יש להעדיף לשכור את הרשות לזמן קצוב ובתום הזמן לחדש אותה¹².

1 שו"ע או"ח סימן שפב סעי' יח.

2 כן כתב ה"מגיד משנה" (שבת פ"ב הי"ד) בשם הרשב"א ("עבודת הקודש" בית נתיבות ש"ד פ"ג), וראה שו"ת 'במראה הבזק' (ח"ד תשובה מד) הרחבה בענין 'תפיסת ידי'.

3 ב"י (טור או"ח סימן שפב, ד"ה ומ"ש אם נשאר לו).

4 או"ח (סימן שצא סעי' א). מקור כל האפשרויות האלו הוא הריב"ש (סימן תכז), הובא בהרחבה בב"י על אתר. הט"ז הבין בריב"ש שלהלכה הוא דוחה את האפשרות השלישית, אך שאר האחרונים חלקו עליו וכן פסק ב"משנה ברורה" (סק"ב).

5 כתב הריב"ש בתשובה (סימן תכז) "והממונה שלו כמוהו שהרי גם הממונה יכול מטעמו להניח כלי האדון בביתם ואם-כן חזר הוא להיות בעד האדון ומטעמו כשכירו ולקיטו של כל אחד ואחד". דברי הריב"ש הובאו בב"י (סוס"י שצא) ובמהרי"ט (ח"א סימן צד). מדבריהם עולה שאין צורך לשכור רשות ישירות מהשלטון, אלא אפשר גם מאחד הפקידים, ובלבד שגם לפקיד יש את הסמכות לשימוש בעל כרחם של התושבים. כעין זה כתב בעל ה"חיי אדם" (כלל עה אות כב ו"נשמת אדם" שם) שדוקא 'שלוחו ומשרתו שרגיל להטפל בעבודתו של מלך' ולכן ניתן לשכור מאנשי המשטרה, אבל לא מאנשי הצבא. ה"משנה ברורה" פסק את דברי ה"חיי אדם" אלו להלכה (סימן שצא סק"יח). כן גם עולה מדברי "ערוך השולחן" (סימן שצא ד), שפסק שאין לשכור רשות מבתי המשפט או מבתי השוטרים, אף שודאי הם פקידים של השלטון.

אכן, בשו"ת 'ישועות מלכו' (סימן לא), וכן בשו"ת 'זקן אהרון' (ח"א סימן כב) כתבו שניתן לשכור גם מפקידים שאין להם סמכות בכל בתי העיר, כיון שהם ממונים מטעם השלטון, אשר לו יש סמכות זו, וכתבו שכן המנהג. ה"זקן אהרון" מוסיף וכותב שכאשר ראשי הקהילה והרבנים ממונים מטעם המלוכה ניתן לשכור רשות גם מהם. וראה להלן.

יש להדגיש, שלכולי עלמא, אי אפשר לשכור את כל דירות הנכרים בעיר, ממי שיש לו רשות להניח חפצים בבית השר. ראה שו"ע הרב (סימן שצא סעיף ד), 'נתיבות שבת' (פרק לו הערה פח).

6 בעל "ערוך השולחן", שם, כתב שכיום יש לשכור מהשלטון העירוני מכיון "שעל-פי פקודתם נעשים בניני הבתים והחצרות". נראה שכונת בעל "ערוך השולחן" היא כמו שכתב בעל ה"שואל ומשיב" (מהדו"ת ח"ב סב): "ודאי דמועיל השכירות מאדוני העיר כיון שיש להם רשיון לקלקל ולהשחית אף גוף הבתים לנוי ולצרכי העיר". נראה שבעל ה"משנה ברורה" לא יחלוק על כך שניתן לשכור מראש העיר, אף שלא הזכיר אפשרות זו (וכן קצת מדויק מלשונו בסימן שצא יא). וראה בחזו"א (או"ח סימן פב ט) לגבי 'שומרי החצר' וכן ב"משנה הלכות" (חט"ו סימן קלב). למעשה, שמענו בשם הרב מרדכי וויליג, שזו הסיבה למנהג היום לשכור מראש העיר, משום שיש לעיריה סמכות להפקיע נכסים. על הסמכויות השונות של השלטון במדינות שונות בנושא זה, ראה:

http://en.wikipedia.org/wiki/Eminent_domain

7 להלכה נפסק בשו"ע, סימן שצא סעיף א, על פי דברי הריב"ש, שאפשר לשכור רשות מהשר, 'שהרי יש לו רשות להושיב אנשיו וכלי מלחמתו בבתי בני העיר בשעת מלחמה שלא מדעתם'. ב"ביאור הלכה" (ד"ה שלא מדעתם) הביא את דברי בעל ה"חכם צבי" (סימן ו) שכל זה רק בשר שיכול לעורר מלחמה כשירצה, אבל בשר שצריך את הסכמת אנשי העיר לכך, נובע מכך שבשעת שלום אין לו רשות

בבתי בני העיר, ולכן אי אפשר לשכור ממנו רשות. בהמשך לדברי ה"ביאור הלכה" האלו, נחלקו פוסקי דורינו (הובא בספר "אורחות שבת" (ח"ג פכ"ח צד)). בשם הרב אלישיב שליט"א מובא: "שהיות ולפי חוקי השלטונות הנוהגים עתה אין לשלטון סמכות להניח חפצים ברשויות של התושבים, ולכן אין אפשרות לשכור את רשות הנוכרים מהמשטרה או משאר זרועות השלטון ואין אפשרות לעשות עירובי חצרות בערים ובשכונות הגדולות". לעומת זאת, דעת הגרשו"א להקל בדבר משום שביד השלטון לעורר מצב של 'שעת חירום', שאז יש לו סמכויות נרחבות אף בבתי התושבים. (עיין בדברי "ערוך השולחן" שם שכתב שלא ניתן לשכור רשות מ"בית השוטרים" ולא באר את טעם הדבר. יתכן שסיבת הדבר היא משום שבזמנו, לא היתה לשוטרים יכולת שימוש בבתי התושבים ויל"ע).

אמנם, תמוהה מאד, לכאורה, הקביעה ש"אין אפשרות לעשות עירובי חצרות". ראשית, ה"חזון איש" (או"ח סימן פב ט) נקט בפירוש, שדי בכך שיש רשות לשוטר העיר, להכנס שלא ברשות, ואין צורך בסמכות להשתמש שלא ברשות. 'מעשים שבכל יום', ששוטרים נכנסים בלא רשות לבתי אזרחים לצרכים כאלו ואחרים. שנית, יש לשלטון סמכות להפקיע קרקעות כמו שבארנו בהערה הקודמת. שלישית, אף אם נאמר, שאין לשלטון כיום סמכות בבתי התושבים, הלא, יש לשלטון סמכות מלאה ברחובות עצמם, ועירוב החצרות יועיל לטלטול ברחובות, כמבואר בסעיף הקודם.

8 ראה "ערוך השולחן" (שצא ד): "ובערים הקטנות יש בכל מקום איזה ממונה מן המלכות שאליו יפנו כל ענייני העיר והוא מוסרם לעיר המחוז ושוכרים ממנו או משכירו ולקיטו וכשיש לו איזה מישראל שהוא כשכירו ולקיטו שוכרין ממנו ואז מותר לטלטל בכל העיר וגם בחצרות של הא"י דנעשית כל העיר כחצר אחת".

9 לגבי שכירת רשות מאנשי צבא, יתכן שהדבר אפשרי, על פי סברת הגרשו"ז, שהובאה בהערה 7, שביד השלטון לעורר מצב של 'שעת חירום', ואז לעיתים אף לחיילים ניתן רשות להשתמש ברכוש אזרחי.

10 שו"ע סימן שפב יב "משנה ברורה" סקמ"א.

11 בשעת הדחק, ניתן לסמוך על מנהג העולם לשכור רשות מכל פקיד ממשלתי שהוא, כמו שהזכירו ה"ישועות מלכו", וה"זקן אהרון", שהובאו בהערה 5. יש אף לצרף את שיטות הפוסקים שמקלים בשעת הדחק גם בלי שכירות כלל. ראה "דעת תורה" למהרש"ם סימן שפב סעיף א', וכן פסק להלכה בשו"ת "שבט הלוי" ח"ו סימן מז: "בשעת הדחק גדול יש לצרף מש"כ הגאון "בית מאיר" סי' שפב ס"כ לחדש דע"כ לא אסרו חכמים לערב במקום גוי בלא שכירות אלא במקום דשייך לומר שאז קשה עליו ויצא... ועל-פי זה אף-על-פי שכתב (ה"בית מאיר") דחלילה לו לכתוב נגד סתימת הפוסקים המחמירים בזה, מכל מקום בשעת הדחק שאין הגוי או הישראל מומר רוצה בשום אופן להשכיר וגם אין מציאות לשכור משכירו ולקיטו ויאסר להם לטלטל ובודאי המוני עם יעברו ויטלטלו, שמכל מקום טוב יותר לערב בלי שכירות מן הגוי".

12 ראה שו"ע או"ח סימן שפב יד וב"משנה ברורה" שם סקמ"ח כתב שלכתחילה טוב שלא לשכור יותר מעשרים שנה.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

יצא לאור! שו"ת במראה הבזק, חלק שמיני.

תשובות לשאלות מרבני הגולה. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי "השלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי הוּפֵך את התורה ל"תורת חיים".

